

Змяненне і ўтварэнне слоў: урок-гульня ў 5 класе

*Я. Г. Казакова,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
другой катэгорыі СШ №32 г. Магілёва*

Мэты:

✓ забяспечыць засваенне паняццяў “лексічнае і граматычнае значэнне слова”, навучыць размяжоўваць паняцці “словазмяненне” і “словаўтварэнне”, адрозніваць формы аднаго і таго ж слова ад аднакаранёвых слоў;

✓ развіваць лагічнае мысленне, культуру вуснага і пісьмовага маўлення;

✓ выхоўваць цікавасць да прадмета.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, карткі з заданнямі, тэсты.

Літаратура: Гамеза Л. М. Грані слова: ад гука да слова. 5 клас. Вучэбна-метадычны комплекс; Красней В. П., Лаўрэль Я. М. Беларуская мова. 5 клас. Частка 2; Красней В. П., Лаўрэль Я. М. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове. 4 клас; Красней В. П., Лаўрэль Я. М. Тэсты па беларускай мове 4 клас; Солахаў А. В. Займальны матэрыял па беларускай мове.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант.

Добры дзень, дзеці! Давайце ўсміхнёмся адзін аднаму і настроімся на плённую працу.

Ці любіце вы падарожнічаць? Для таго каб падарожнічаць, зусім не абавязкова купляць білет, садзіцца на цягнік ці ў аўтобус. У падарожжа можна адправіцца і не выходзячы з гэтага пакоя, паклікаўшы на дапамогу фантазію і веды. Гэта мы зараз і паспрабуем зрабіць. Згодны? Гатовы? Тады ў добры шлях!

Сёння мы з вамі пачнём падарожжа па краіне “Словаўтварэнне”, паколькі нашы вандроўкі па краіне “Лексіка” закончыліся.

II. Актualізацы ведаў. Паведамленне тэмы ўрока.

Што ж такое словаўтварэнне? Хто паспрабуе адказаць?

Словаўтварэнне – раздзел навукі аб мове, у якім вивучаюцца:

1) склад слова (значымыя часткі, з якіх складаецца слова);

2) утварэнне слоў (ад якой асновы і з дапамогай чаго ўтвараюцца словы).

III. Пастаноўка мэт і задач ўрока.

Зыходзячы з тэмы сённяшняга ўрока, якія мэты і задачы мы з вамі павінны паставіць перад сабой? (Пазнаёміцца з тым, што такое змяненне і ўтварэнне слоў, чым яны адрозніваюцца, навучыцца знаходзіць і адрозніваць формы аднаго і таго ж слова ад аднакаранёвых слоў у тэкстах).

Прыпынкі нашага сённяшняга падарожжа:

1. Мы даследчыкі.
2. Давайце паразважаем.
3. Правяраем сябе.

IV. Прыпынак “Мы даследчыкі” (размежаванне паняццяў “змяненне слоў” і “ўтварэнне слоў”).

Перад вамі два ланцужкі слоў:

- ✓ Дарога – дарогі, дарозе, дарогу, дарогай, дарог, дарогамі, пры дарогах.
- ✓ Дарога – дарожны, прыдарожны, здарожыца, падарожны, падарожнік.

Чым адрозніваюцца словы ў першым ланцужку ад слоў у другім ланцужку?

(У першым запісаны формы слова, у другім – аднакаранёвыя словы.)

Што можна сказаць пра лексічнае значэнне слоў у кожным ланцужку?

(Аднолькавае ў слоў першага ланцужка і рознае ў слоў другога ланцужка.)

Якімі марфемамі адрозніваюцца словы першага ланцужка паміж сабой? (Канчаткамі.) А словы другога ланцужка? (Прыстаўкамі, суфіксамі.)

Да якой часціны мовы належаць словы ў кожным ланцужку? (Да адной і той жа або розных; да розных часцін мовы.)

Афармленне вынікаў даследавання

Формы аднаго і таго ж слова	Аднакаранёвыя словы
1. Значэнне слоў аднолькавае.	1. Лексічнае значэнне слоў рознае.
2. Адрозніваюцца канчаткамі.	2. Адрозніваюцца суфіксамі, прыстаўкамі, якія надаюць словам рознае лексічнае значэнне.
3. Адна часціна мовы.	3. Належаць да адной ці розных часцін мовы.

Заданне. Размяжоўваючы формы слова і аднакаранёвыя словы, вучаніца запісала на дошцы:

формы слова – вясна, вясны, вясне, вясной;

аднакаранёвыя словы – вясна, вясновы, вясной, вяснянка.

Ці згодны вы з вучаніцай? Чаму? Слова *вясной* можа быць назоўнікам або прыслоўем у залежнасці ад кантэксту:

1. Вучань прачытаў апавяданне І. Навуменкі “Сямнаццатай вясной”.
2. Вясной прылятаюць пералётныя птушкі.

Фізкультхвілінка

Заплюшчыце вочы і ўявіце сабе такую карціну.

Як толькі гара ўзышла з-за сонца, ложка устаў са свайго шырокага дзядзькі. Ён абуў ногі на боты, надзеў галаву на шапку і адчыніў хату дзвярэй.

– Глядзі ты, як дождж намок ад зямлі, – здзіўлена сказаў вус, накручваючы дзядзьку. І ён шпаркім дваром пайшоў па кроку, каб выгнаць хлеў з каровы. Выгнаў і кажа:

– Ты, луг, ідзі пасвіцца ў зялёнай карове, а я схаджу ў дровы, каб прынесці лесу.

Ці падабаецца вам такая карціна? Давайце паставім кожнае слова на месца, змяніўшы канчаткі, калі гэтага патрабуе сэнс.

V. Прыпынак “Давайце паразважаем”.

1. Выкарыстоўваючы табліцу, ахарактырызуй словы:

Сонца – сонечны, зямля – землі, лес – ляснік, стол – на стале, школа – школьнік.

2. Гульня “Рэшата”. Перамяшаліся формы аднаго слова і аднакаранёвыя словы. Трэба іх прасеяць праз рэшата. Формы слова будзем запісваць у першы слупок, аднакаранёвыя словы – у другі слупок (па варыянтах на хуткасць).

а) зіма, зімы, зімні, зіме, зімовы, зіму, зімаваць, зімнік, зімоўка, аб зіме.

б) жаўцець, жоўтае, жоўты, жаўток, жоўтаму, пажаўцелы, жоўць, жоўтая, жоўтыя, жаўцізна.

в) бягу, выбегчы, забяжыць, бяжыш, бягуць, пабяжыць, бег, бягун, бяжым, бягом.

(Узаемаправерка.)

VI. Прыпынак “Правяраем сябе” (дыферэнцыраваныя заданні па выбары).

1. Знайдзі “пятае лішняе”.

Горад, гарады, гарадскі, гораду, горадам (гарадскі).

Белізна, белы, бель, беллю, бяляк (беллю).

Бярэзнік, бярэзіна, бярэзіны, бярэзіне, бярэзінай. (бярэзнік).

Цёмнага, цёмнае, цёмная, цёмныя, цёмна (цёмна).

Вяду, вядзеш, вёў, вядуць, завядзе (завядзе).

2. Выпішы формы аднаго і таго ж слова ў адзін слупок, а аднакаранёвыя словы – у другі (парамі).

Шчасце – шчаслівы, спяваю – спяваеш, школа – школьны, каса – касою, каса – касіць.

(Формы слова: спяваю – спяваеш, каса – касою; аднакаранёвыя словы: шчасце – шчаслівы, каса – касіць.)

3. Гульня “Хто больш?” Да прапанаваных слоў падбяры як мага больш аднакаранёвых (па варыянтах): дружба, мір.

4. Падбяры і запішы з каранем *лес-* (*ляс-*) словы са значэннем:

- 1) казначная істота, якая жыве ў лесе (лясун, лесавік);
- 2) даглядчык, вартаўнік лесу (ляснік);
- 3) рабочы, які займаецца рубкай, валкай лесу (лесаруб);
- 4) хата лесніка і яго сям’і (леснічоўка).
5. Складзі і запішы невялікі тэкст на тэму “Надыход вясны”, выкарыстоўваючы граматычныя формы аднаго і таго ж слова і аднакаранёвыя словы.

6. Тэстававе заданне.

1. Выберы правільны працяг адказу.

Словаўтварэнне – асобны раздзел навукі аб мове, у якім вывучаецца...

- а) утварэнне слоў;
- б) састаў слоў (з якіх значымых частк яны складаюцца) і ўтварэнне слоў (ад чаго і пры дапамозе чаго ўтвараюцца словы).

2. Формы аднаго і таго ж слова ўтвараюцца пры змяненні слоў ці пры іх утварэнні?

- а) пры змяненні;
- б) пры ўтварэнні.

3. Па адной граматычнай прымеце тры формы слова аб’ядноўваюцца ў кожным радзе. Вызнач і падкрэслі “лішнюю” форму.

- а) вёска, вёсцы, вёскамі, вёскай;
- б) вялікія, вялікая, вялікіх, вялікімі.
- в) чытаў, чытаю, чытаеш, чытае.

4. Вызнач правільны працяг адказу.

Розныя словы могуць быць утвораны пры дапамозе...

- а) канчаткаў;
- б) прыставак;
- в) суфіксаў.

5. Вызнач, у якіх парах пададзены розныя формы аднаго і таго ж слова.

- а) вялікі – велічэзны;
- б) велічыня – велічынёю;
- в) вялікі – велічыня;
- г) паход – паходка;
- д) паход – у паходзе.

Адказы: 1. б; 2. а; 3 а) вёскамі; б) вялікая; в) чытаў; 4. б), в); 5. б), д).
(Самаправерка.)

VII. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

VIII. Ацэнка работы вучняў.